

ביקורת ספר: מבט אנתרופולוגי על גבריות יהודית באירופה של ימי הביניים

איל לוינסון

ויגדלו הנערים: מגדר ומיניות באשכנז בימי הביניים
ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, 2022, עמ' 217

בספרו החדש של ד"ר איל לוינסון, היסטוריון שחוקר גבריות, מיניות, נעורים ואבהות באשכנז בימי הביניים, נפתח בפנינו צוהר לעולם שלא פעם נשמר בסוד - שיח נצור בארון בקרב מסגרות דתיות שקידשו את הטקסט ואת האלוהות על חשבון הפרט, מגדרו וגופו. הספר, שיצא לאור במסגרת סדרת "גשרים: מחקרים בתולדות יהודי מרכז אירופה" בשיתוף מכון ליאו בק, מספק הצצה לאופן שבו חוו צעירים וצעירות באשכנז בימי הביניים את גופם ואת מיניותם, להתמקמות שלהם אל מול "האחר" הנוצרי, וכן למנגנוני הפיקוח וההסדרה שהבנו את התפיסות המגדריות והגופניות שעיצבו אותם לאורך שנות חייהם.

בעין ביקורתית בת זמננו, שמזהה את הלגיטימיות הגוברת בפיתוח שיח ציבורי על מיניות ומגדר, עבודת דמיון החיים המגדריים במאה ה-12 או ה-13 דורשת מאיתנו להפעיל את שרירי הריחוק וההזרה. בספר זה נפרסת תרבות השיח על נערים, גברים וזקנים במרחבים יהודיים שונים - בחצרות בתי הכנסת, בבתים פרטיים וברחובות הערים של צפון-מערב אירופה, דרך בחינת ההתנהגויות והפרקטיקות שלהם

הדיון מושתת על שני צירים מרכזיים: ציר הזמן (ימי הביניים) וציר המרחב (אירופה). דרכם, באופן די ליניארי, החוקר פורס לפנינו חמישה פרקים: הפרק הראשון מסקר את תקופת הבחורות בשיח הרבני ועומד על טיפולוגיות והמשגות תיאורטיות של הנערות בתיאולוגיה הנוצרית והרבנית של ימי הביניים; הפרק השני מציג דימויים תרבותיים של בחורים ובחורות; הפרק השלישי מציג את תרבות הנעורים כפי שהיא באה לידי ביטוי במשחקים ובחגים, בסעודות ובבגדים, וכן באידיאל הגבריות האבירית הרצויה; הפרק הרביעי עוסק בתרבות הנעורים: קידושי שחוק, נישואי בחורים לנשים מבודרות וחיי המין של הצעירים; ואילו הפרק

האחרון עוסק במעבר מבחרות לגבורות. כך לוינסון מבקש להקיף את מעגל חייו של היהודי האירופאי בימי הביניים, כאשר במרכז השיח כינון הזהות המינית/מגדרית, הפרקטיקות והשיח שנגזר מהן, ובחינת יחסי הגומלין מול אחרים משמעותיים.

מן התיאורים בפרקים, מהעדויות ומהכתבים, ניכר מתח מובנה בשיח על גבריות שנע באופן דו־קוטבי, בין גלוי לסמוי, בין רשות הרבים לרשות היחיד, בין מותר לאסור; מתח אימננטי שמדגים עד כמה ה"משחק" המגדרי (תרתי משמע) מעצב את גבולות הסדר החברתי, או עד כמה עושים זאת החיים עצמם.

התיאורים והעדויות שמובאים בספר זה מוכיחים שאין להותיר את הדיון בעולם היהודי ובוהויות היהודיות יתום, בגדר דיון טקסטואלי בלבד, כזה שלפני הכול וככלות הכול מבקש להעמיד את הטקסט היהודי כנקודת המוצא המרכזית לבחינת אורח חייו של היהודי, בחול ובקודש (גוזמן־כרמלי ורובין, 2020). בבואנו לבחון זהות יהודית כזו או אחרת יש לעמוד תחילה על הפרפורמנס עצמו, על הביצוע, ולפענח את מרכיביו ואפשרויותיו; זוהי נקודת השקפה מעניינת והולמת לאופן שבו מגדר "מבוצע" על ידי הפרט, וגבולותיו נקבעים ומוגדרים על ידי הקהילה. הדיון על קישוט הגוף למשל מדגים זאת היטב (עמ' 66):

סוף דבר, כל המקשט את גופו להתגאות, הרי זה שוכח השם ברוך הוא, ולא יחוש על המצוות, ולא ירדוף אחר מעשים טובים, כי כל כוונתו על עצמו לקשט גופו הכלה אשר אחריתו רימה. והמקשט גופו, הוא קרוב לזימה, כי יתראה לפני נשים לישא חן בעיניהם ומתוך כך יתקרב אצלן, ויבא לידי שחוק וקלות ראש. וגם האישה המתקשטת לפני האנשים, בזה היא מדלקת לבם ומכנסת הרהורים בלבם, ובזה עונשה גדול מאוד, שהיא נותנת מכשול לפני רבים (ספר ארחות צדיקים, שער הגאווה).

מתיאור זה עולה במדויק עד כמה הגוף היה ועודנו סוכן פוליטי, אתר לשימור או שינוי הנורמות החברתיות, ואף כזה שעשוי להסגיר "חריגות" וסטיות מערערות. וברוח דבריה של מרי דאגלס (Douglas, 2003) - השמירה על קודים והתנהגויות גופניות היא כשמירה על פני הקהילה ודמותה. נקודת מבט סוציולוגית זו של חכמי היהדות בימי הביניים מלמדת שהם לא סבלו מעיוורון מגדרי או נמנעו משיח על מופעים שאינם הטרור־נורמטיביים, אלא שאת הזרקור הם ביקשו לכוון בעיקר לסנקציה עצמה ולהפרת הצו האלוהי, לא החברתי.

מעניין לגלות בספר את ההתייחסות המכבדת לגיל המבוגר כפונקציה של העצמה וכוח, ואולי אף כאפשרות להנחות לויתורים ספונטניים: "לעת זקנה רק ערכי הגבריות הרבנית עשויים להעניק להם משמעות וכוחות נפשיים להתמודד עם תקופת חייהם האחרונה ואף

לאחר מכך" (עמ' 185). התייחסות זו לגיל עומדת בסתירה לתיאוריות עכשוויות בחקר הגילנות שממקמות חוויות של אפליה, הדרה ואחרות במרכז הכובד של חיי הזקנים (Buch, 2015; Rubinstein, 2012), ובכך מאתגרת את דפוס המחשבה ואת הניתוח הרווח בלימודי גרונטולוגיה.

מכאן היה נדמה שבמרוצת השנים נתפכח דווקא, אך להפך. נדמה שמושאי המחקר מלמדים אותנו עד כמה העולם שייך למבוגרים לא פחות מאשר לצעירים, ואולי אף יותר. אף על פי שיש עדויות בספר העומדות על היות החוכמה קטגוריה מכרעת לעומת גיל, ולא בהכרח כזו שמתקדמת איתו באופן ליניארי, עדיין נדמה כי הוויזואליות והביצועיות של הגיל, אל מול החמקמקות הבלתי נראית של החוכמה, מסגירות את ההתייחסות כלפיו ומעצבות אותה.

חוויה רגשית-תרבותית אחרת, שאולי מהווה נדבך מקשר בין כל חוליות הגוף ועשורי החיים, הינה "הפחד" (Furedi, 2007) - הפחד מאיבוד הגבריות, הפחד מהגוף המתכלה, הפחד מנידוי חברתי, הפחד להעז, הפחד לאהוב. בסופו של דבר, על אף הגדרות וההגדרות שעיצבו את פניה של הקהילה היהודית במרוצת הדורות, נדמה כי היסוד האנושי הבסיסי חודר גם אל גבולות המקום שמאמין ומקדש פחד ויראה ממקומות עליונים.

ספר זה מצטרף לספרות ענפה במדעי החברה והרוח שעומדת על ההצטלבות של מגדר ומיניות מול קטגוריות זהות אחרות: דתיות, לאומיות, אתניות ועוד, ובאופן בולט ניצב מול חזית המחקר בלימודי הגבריות. זהו אתגר של ממש הן משום שמושאי המחקר הנידונים במחקר זה רחוקים מהכתיבה של ההוגות ומזמני גיבוש התיאוריות המגדריות שהציעו, והן משום שחוקרי מגדר ומיניות נמנעו על פי רוב מלעסוק במופעים דתיים ואמוניים וראו במסגרות דתיות מרחב עוין, פטריארכלי ודכאני. על כן, זוהי כשלעצמה תרומה תיאורטית מעניינת מבחינה אפיסטמולוגית במפגש בין תיאוריה מגדרית עכשווית ובין בחינת עגינותה בממצאים מן העבר. לדוגמה, חוקרת הגבריות קונל, שהיא עצמה ביצעה שינוי מגדרי, טענה כי גבריות הגמונית מתכוננת מתוך פוליטיקה של יחסים מגדריים - גבריות היא קטגוריה נזילה ושברירית, המתכוננת על ידי פרקטיקות שמייצרות שיח מבדיל, ועל כן גברים שונים יציגו מודלים שונים של גבריות. זוהי עבודת גבול יחסית, שמתקיימת בכל מרחב אפשרי, וטומנת בתוכה באופן אימננטי יחסי כוח מובהקים שמייצרים שליטה על נרטיב ושיח תרבותי מכריע (Connell, 2020). מחד גיסא, אכן המיניות היא מרכיב בולט, אך היא אינה המרכיב היחיד בפוליטיקה זהותית זו. מאידך גיסא, האם בכוחן של קונל, באטלר ותיאורטיקניות אחרות בתחום לימודי המגדר והמיניות, לספק קריאה מדויקת נוכח המרחק והפעור בין תפיסת עולמן ובין הנחקרים המתועדים במחקר זה?

נדמה שלוינסון ער למתח אנליטי זה במחקר, והוא אף מספק לו תשובה: "השיעור שניתן ללמוד מהגישות למין ומהתנהגויות מיניות לאורך ההיסטוריה המערבית הוא שעלינו לבזר את המיניות ממרכז ההתעניינות התרבותית ומהתמקדותה במתן פירוש לחוויה מינית" (עמ' 23). תגובתו זו, התומכת בפרדיגמה הקווירית שמבקשת לערער את יחסי החפיפה המדויקים במשולש הקודש מין, מיניות ומגדר, מספקת מענה הולם לאתגר זה בבואנו לחקור מיניות ומגדר מבעד לעדשות המוכרות לנו כיום.

מקורות

גוזמן-כרמלי, ש', ורובין, נ' (עורכים). (2021). כוחן של מילים: אנתרופולוגיה של טקסטואליות יהודית. כרמל.

Buch, E. D. (2015). Anthropology of aging and care. *Annual Review of Anthropology*, 44, 277–293.

Connell, R. W. (2020). *Masculinities*. Routledge.

Douglas, M. (2003). *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. Routledge.

Furedi, F. (2007). The only thing we have to fear is the "Culture of Fear" itself. *American Journal of Sociology*, 32(2), 231–234.

Rubinstein, R. L. (Ed.). (2012). *Anthropology and aging: Comprehensive reviews*. Springer.

ד"ר אלעזר בן לולו

החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת אריאל בשומרון;

elazar.benlulu@gmail.com